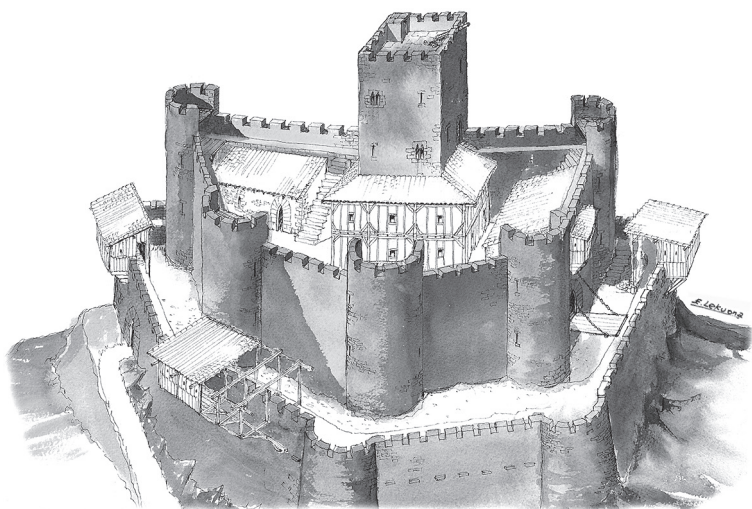

AMAIUR

CENTRE ARQUEOLÒGIC

GUÍA DE VISITA

*Zure gaztelu zaharrek
gorderik duten aintzina...*

Benito Lertxundi.

© Amaiur Gaztelu Elkartea. Aranzadi Zientzia Elkartea.

Dibuixos: Enrique Lekuona y Artzai.

Amaiur. Baztan. 2020.

D.L. / L.G. D 01161-2020

Í N D E X

1. ON SOM?	4
2. LA PENYA DEL BAZTAN	6
3. EDAT MITJANA: DES DE L'ORIGEN DEL CASTELL FINS AL 1512	8
4. LA DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL	16
5. LA PORTA DEL CASTELL	18
6. NAVARRA EN LES POLÍTIQUES EUROPEES	20
7. LA CONQUESTA 1512-1522	22
8. TESTIMONIS DE LA LLUITA	26
9. NOVES ARMES, NOUS CASTELLS	28
10. ÚLTIMS DIES DEL CASTELL	32
11. NOVES MURALLES PER AL CASTELL	36
12. MEMÒRIA	38
13. VOLUNTARIAT POPULAR	40

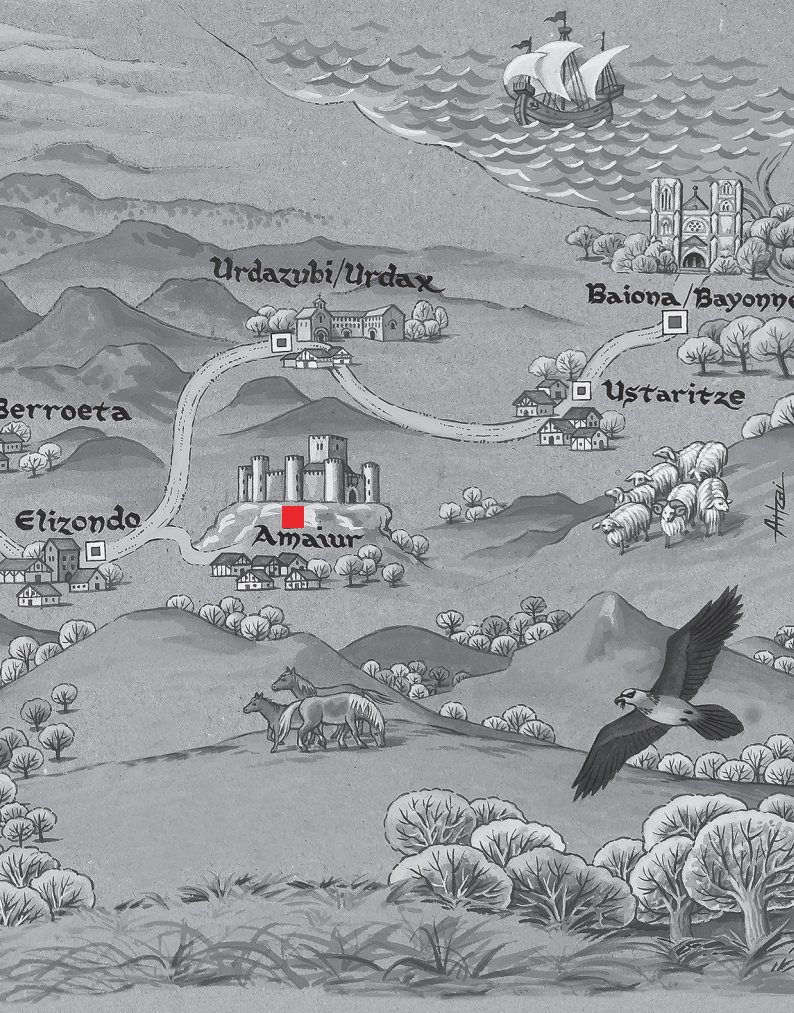

1. ON SOM?

AMAIUR, UN CASTELL DE NAVARRA

L'exposició d'aquesta sala conserva la història i la memòria del castell d'Amaiur.

El poble d'Amaiur i el castell homònim es troben a la Vall de Baztan, a Navarra, a 57 km de Pamplona-Iruña i a 46 km de Baiona.

Amaiur es troba als peus del port d'Otsondo (602 m), al camí que hi ha entre les dues vessants pirinenques. Aquest pas va constituir un enclavament important per al comerç en l'edat mitjana, pel fet de ser un punt central en la calçada que arriba al port marítim de Baiona i ser a la vegada a prop del pas que arriba a Donibane Garazi-Sant Joan de Peu de Port. Una importància que encara va ser més gran l'any 1192, quan la Baixa Navarra va passar a ser part del Regne.

2. LA PENYA DEL BAZTAN

CARACTERÍSTIQUES GEOLÒGIQUES AL VOLTANT DEL CASTELL

Gràcies a les característiques geològiques de la zona, el castell va ser construït amb la pedra de l'entorn, la mateixa sobre la qual reposa; això és perquè tant la pedra calcària com el gres són aptes per assentar-hi el castell i per obtenir-ne el material amb el qual es va construir. Les litologies que afloren a l'entorn d'Amaiur són bàsicament roques de finals del paleozoic i inicis el mesozoic. Totes aquestes roques es van utilitzar per construir el castell. Pissarra, gres i conglomerats del carbonífer (360 Ma) afloren a les zones més altes dels vessants i s'han utilitzat minoritàriament en morters i argamasses.

El gres roig és una roca triàsica (200 Ma) i aflora als pics i crestes circumdants. Històricament s'ha utilitzat a tota la Vall de Baztan, també al castell d'Amaiur, per a elements estructurals i obres de carreus de més qualitat.

Les calcàries triàsiques afloren en forma d'unitat calcària dolomítica en diferents parts de la vall; és el cas de la formació del turó de Gaztelu, per exemple. Aquestes calcàries també es van utilitzar en la construcció: les lloses calcàries es van utilitzar com a carreus, paviments i materials de farciment en diferents fases constructives i, a més, la calcària va ser usada per a produir calç, ingredient principal d'argamasses i morters.

Les argiles vermelles amb inclusions de roques ígnies (diabases ofí-tiques) afloren al fons de la vall i han estat emprades com a càrrega en argamasses i com a matèria primera en diferents components ceràmics (teules, etc.).

CARACTERÍSTIQUES NATURALS DE LA ZONA

El clima de la zona és de tipus atlàntic temperat, amb abundants precipitacions. Gràcies a aquest clima, la flora és abundant en prats i boscos, sobretot de faigs, roures, castanyers, freixes i avellaners. Aquest tipus de fusta es va emprar en la construcció del castell i s'ha continuat utilitzant en la construcció de les cases de la zona.

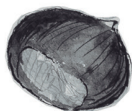
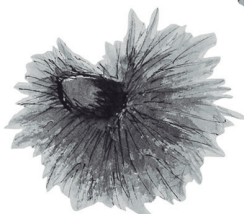
Faig /
Fagus sylvatica

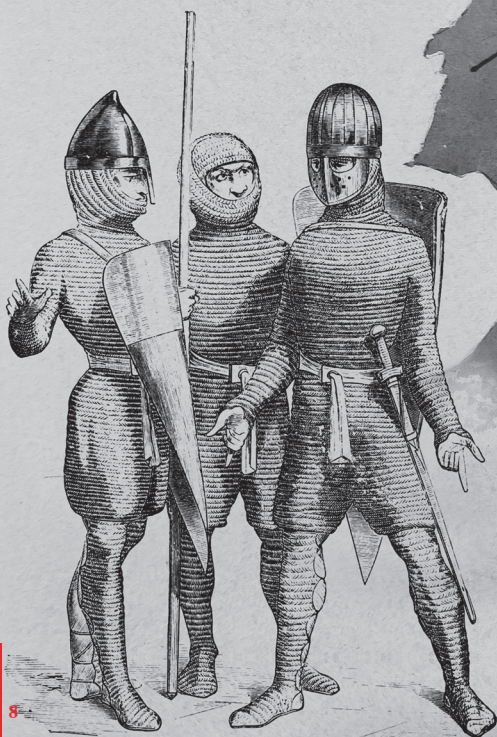
Roure pèrol /
Quercus robur

Castanyer /
Castanea sativa

3. EDAT MITJANA: DES DE L'ORIGEN DEL CASTELL FINS AL 1512

RESTES ARQUEOLÒGIQUES MEDIJVALS

Els materials que es mostren en aquest espai han estat recuperats en les excavacions arqueològiques que la Societat de Ciències Aranzadi ha dut a terme al castell d'Amaiur. Tots aquests rastres del temps ens mostren el dia a dia dels habitants del castell i ens ajuden a entendre millor el context de l'època.

Les restes que s'han trobat d'època medieval corresponen a eines i objectes d'ús quotidià: ceràmiques per preparar aliments, estris de ferro per a cuinar, fragments de fauna domèstica, i també eines per a la construcció, arranjament i manteniment del castell.

CASTELL TALAIA, GUARDIÀ DEL CAMÍ

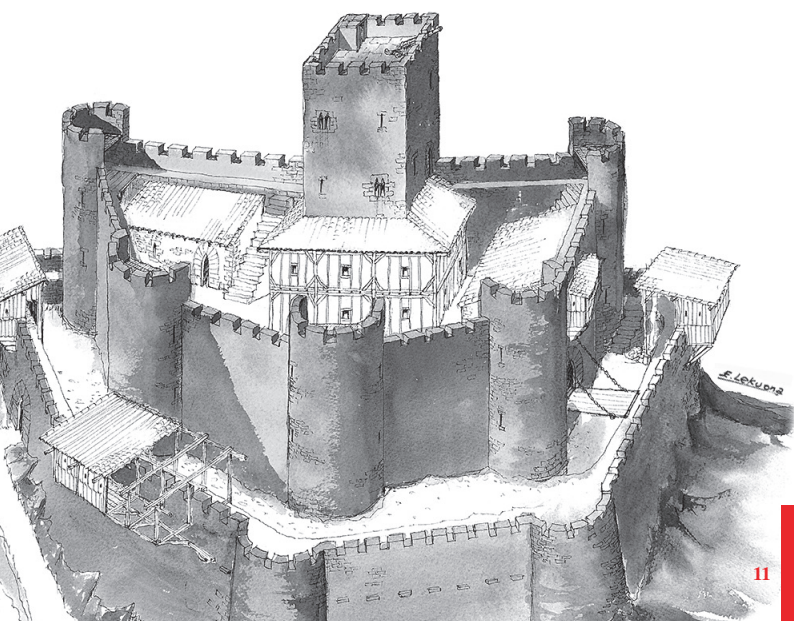
La gran majoria de castells dreçats durant l'alta edat mitjana eren posicions estratègiques encarregades de controlar els accessos a la capital del regne. Se situaven en emplaçaments elevats, des d'on es podia controlar un vast territori, servien de referència a qui transitava pels camins i advertien la resta del Regne de la presència de perills o possibles enemics. La funció militar d'Amaiur era controlar la Vall de Baztan i mantenir l'ordre social al territori.

PEATGE A LA RUTA PAMPLONA - BAIONA

La instal·lació d'un peatge real, encarregat de cobrar pel pas de mercaderies, devia ser una de les primeres iniciatives de la monarquia navarresa. Ja l'any 1266 tenim notícies de les quantitats cobrades en diversos peatges, entre ells el d'Amaiur; podem suposar que l'origen del peatge i del castell devia ser, poc més o menys, paral·lel en el temps. De l'any 1317, per exemple, es conserva un diari complet de les entrades i sortides de vi entre el 17 d'abril i el 26 de juliol.

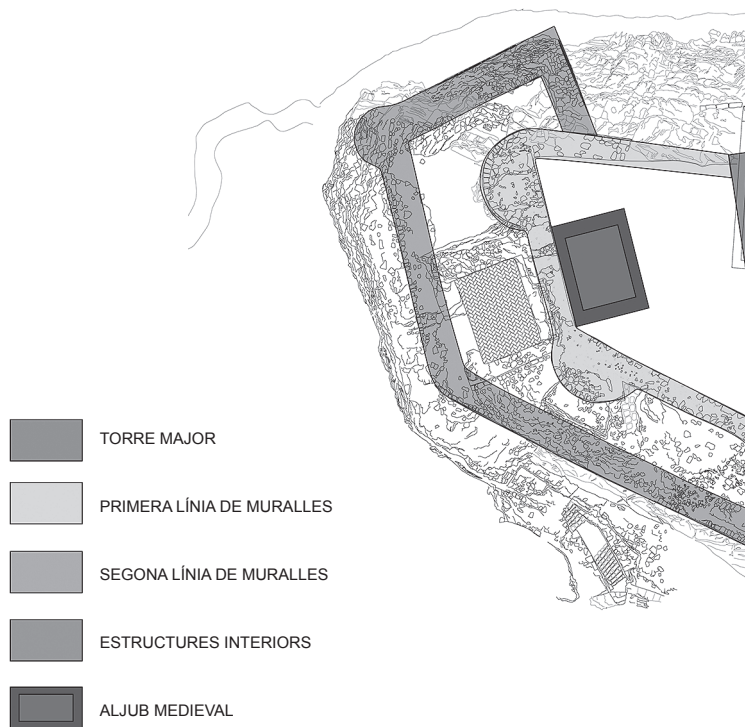
Les monedes medievals trobades en les excavacions arqueològiques del castell tenen procedències molt diverses: Aquitània, Portugal, Castella, Navarra, França, Països Baixos, Escòcia o Suècia, entre d'altres. Ara bé, el que donava valor a cada peça era l'element metàl·lic que la componia; així, segons la qualitat (coure, billó, plata o or) l'ús de la moneda era possible en els intercanvis comercials arreu d'Europa.

CASTELL REIAL

La majoria de castells navarresos van pertànyer des dels seus orígens a la monarquia. Eren estructures defensives, però també elements sobre els quals descansava la identitat del regne. I com a estructures defensives, la població que vivia en el seu entorn els tenia com a lloc de protecció i símbol del poder reial.

El castell estava governat per un representant de la corona, l'alcaid. Fins al segle XIII era un noble, i a partir de llavors un funcionari que cobrava un sou de la Corona a canvi de la seva dedicació, tant per mantenir el castell com per controlar el peatge de la vila. Amaiur té una llista completa dels senyors que van governar el castell fins a la conquesta.

ESTRUCTURA MEDIEVAL

En ser un castell de propietat reial totes les reparacions que s'hi feien estaven controlades pels oïdors de l'anomenada Cambra de Comptos. Gràcies a aquest fet sabem que el castell tenia una gran torre *donjón* o de l'homenatge (1378), cinc torres en el seu perímetre defensiu (1389), un aljub (1289) i una contramuralla o mur avançat amb diverses torres de petites dimensions (1327). Bona part de les estructures devien ser de fusta, de manera que amb el pas el temps no s'han conservat.

La guarnició devia ser de poc més d'una dotzena d'homes; cap al 1280, per exemple, hi havia 18 encarregats de guardar els passos, però el 1453 només hi havia vuit soldats que custodiaven la fortalesa. En cas de guerra, però, els efectius podien augmentar fins als 30 o 40, o potser més, com va succeir el 1283 davant l'anunci d'un possible conflicte.

ALGUNES DATES CLAU AL LLARG DE L'EDAT MITJANA

1095. Segons el Llibre d'Or de la Catedral de Baiona, Jimeno Garcés era aleshores senyor de Baztan i «Maier» (Maya-Amaiur).

1192. García de Óriz apareix com a «tenente» al castell d'Amaiur. És la primera referència documental sobre l'estructura defensiva.

1266. Primera cita documental del peatge a Amaiur.

1266. Primera documentació en referència a les obres de reparació.

1290. Es realitzen obres a la cisterna o aljub del castell.

1327. Les notícies parlen d'un cert abandó de la fortalesa, ja que les claus del castell les té el moliner de la vila.

1328. Per un registre de comptes del Regne se sap que Amaiur tenia 35 cases, és a dir, gairebé 200 habitants.

1378. El fuster Machín de Ozta parla de l'existència d'una noble torre de l'homenatge al castell, tot i que explica que no té cobertes ja que estan podrides.

1389. El mestre d'obres Aparicio explica la penosa situació de la torre de l'homenatge i de les cinc torres del perímetre del castell. El pressupost per a la reparació arriba a les 800 lliures.

1452. A la guerra civil entre Joan II i el seu fill Carles, Príncep de Viana, es produeix l'assalt o *destrossa* d'Amaiur.

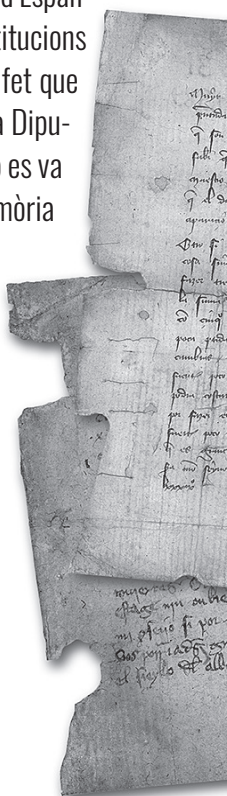

4. LA DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL

LA DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL DE NAVARRA I EL SEU ARXIU GENERAL

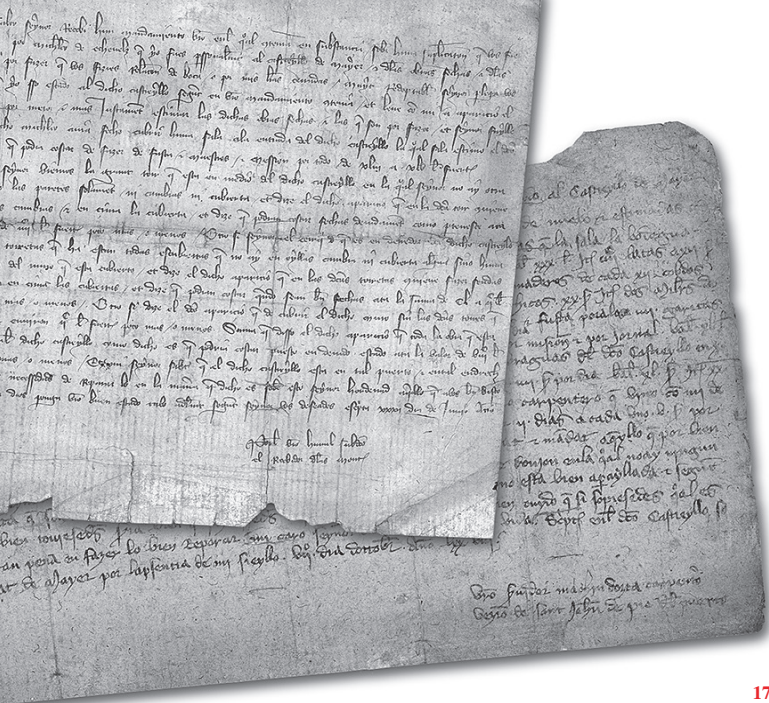
L'Arxiu Reial i General de Navarra se l'ha definit com un «arxiu d'arxius». En els seus fons s'han anat recopilant pergamins, diplomes, actes, cròniques, còdexs, plànols, fotografies i altres béns documentals de diferents institucions i personalitats navarreses que són la memòria viva del territori. Ja el naixement de l'Arxiu com a tal va estar marcat pels successos que van fer que Navarra perdés la seva identitat històrica. Va ser el 1836, després de la Primera Guerra Carlina, quan des d'Espanya es va decidir suprimir la majoria de les institucions del regne, tant de govern com administratives, fet que va obligar a lliurar-ne tota la documentació a la Diputació Provincial. D'aquesta manera, la Diputació es va convertir en garant de la subsistència de la memòria històrica de Navarra.

D'altra banda, la conservació de bona part de la documentació medieval de Navarra ve del fet que el regne va ser un territori independent fins a 1512. I malgrat el que molts pensen, no hi va haver un arxiu únic durant aquella època. Part dels pergamins i altres còdexs es conservaven al castell de Tiebas, alguns més al castell Major d'Estella i encara uns altres a la torre de María Delgada de Pamplona. En tot cas, la gran majoria es guardava en grans baguls de fusta

que es podien traslladar on calgués (habitualment allà on era el rei o la reina). Gràcies a aquesta documentació actualment coneixem tota la història del castell d'Amaiur. Des dels seus orígens fins al 1512, els pergamins conservats a la Cambra de Comptos i els Registres de Comptos del Regne de Navarra ens aporten una ingent quantitat de notícies i dades que permeten reconstruir la fesomia del castell medieval. Després de la conquesta del 1512 la documentació va quedar repartida entre el mateix Arxiu General i alguns arxius espanyols com el de Simancas o l'Històric Nacional.

Actualment, l'Arxiu Reial i General de Navarra se situa en el que va ser l'antic palau dels reis de Navarra, a la vella Iruña. L'arxiu segueix sent un referent per a qualsevol investigador que vulgui conèixer algun aspecte de la història de Navarra i l'exposició relativa al castell d'Amaiur és un clar exponent de la valuosa documentació que s'hi conserva.

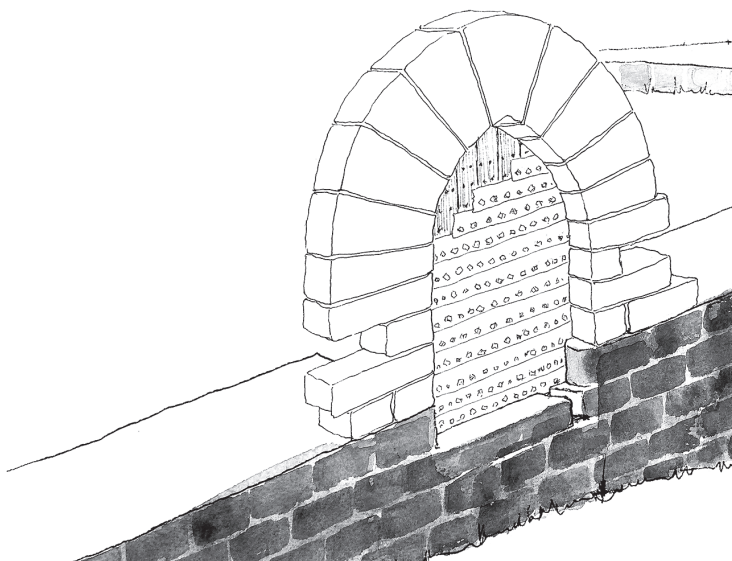

5. LA PORTA DEL CASTELL

Un dels punts clau de qualsevol recinte defensiu ha estat sempre la porta d'accés. Per aquest motiu normalment estava situada en zones d'accés difícil per a un hipotètic atacant. A Amaiur no s'han conservat restes de la porta principal d'accés, que se situava entre la torrassa més gran i l'aljub. No obstant això, les investigacions de l'historiador Pello Esarte van documentar que al palau Jauregizarrea de Arraioz s'ha utilitzat fins avui dia una porta de fusta amb el seu corresponent blindatge de ferro, procedent del castell d'Amaiur.

HISTÒRIA DE LA PORTA

A la primavera del 1513 la zona de la porta principal va patir els desperfectes ocasionats per l'artilleria que va assaltar el castell. Al gener del 1519 els conqueridors van encarregar al ferrer Pedro de Olague, veí de Doneztebe, el blindatge d'una porta. Posteriorment, el 1522 després de la rendició del castell, els conqueridors van regalar aquesta porta i una peça

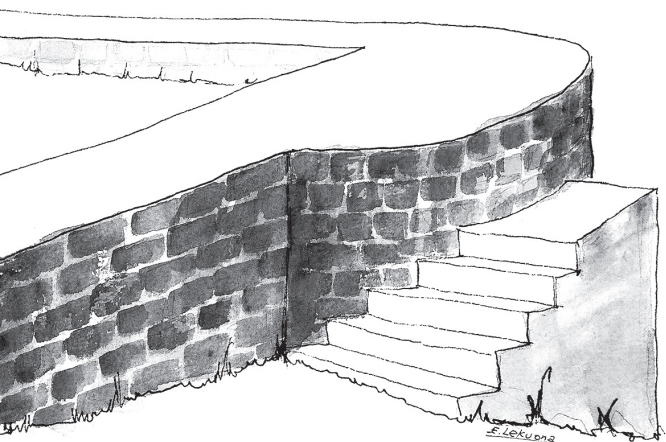

d'artilleria al senyor d'Ursua com a reconeixement a la seva col·laboració en la presa del castell, qui la va traslladar fins a la seva casa torre Jauregizarrea, on encara és. En el procés de restauració de la porta es van documentar desperfectes i l'impacte de projectils, alguns dels quals es conserven incrustats a la fusta.

LA PORTA ORIGINAL I LA SEVA RÈPLICA

La porta, que encara és al mateix lloc, conserva a la superfície de ferro perforacions fetes pels projectils. En el procés de restauració, Juan Mari Martinez Txoperena va documentar alguns d'aquests projectils, ja que estaven inserits a la fusta.

En aquesta sala s'exposa la còpia d'aquesta porta blindada, realitzada per Jokin Larumbe i en col·laboració amb l'Escola Taller de la Vall d'Aranguren. En època medieval i moderna era habitual el blindatge de portes amb làmines de ferro per tal de defensar més eficaçment l'entrada des de l'exterior al castell. Per a aquesta rèplica es van aplicar les mateixes tècniques i materials utilitzats en la porta original.

6. NAVARRA EN LES POLÍTIQUES EUROPEES

EL SORGIMENT DELS GRANDS ESTATS NACIÓ

El final del vell món medieval va donar pas a una Europa globalitzada al segle XVI. El Renaixement, lligat a la ciència, va fer florir noves idees i ideologies. En l'àmbit de la religió, l'economia i la societat, hi va haver grans canvis.

És una època que es va caracteritzar per la conversió de les monarquies medievals en estats moderns. Els territoris europeus, de la mà de reis autoritaris, van iniciar el seu expansionisme territorial i centralització política. Gràcies al poder militar dels reis Isabel i Ferran, Espanya va iniciar la seva expansió cap a Nàpols, el nord d'Àfrica, la recentment conquerida Amèrica i, a la Península, cap a Navarra.

D'aquesta manera, el regne navarrès de Caterina I va quedar atrapat entre dues monarquies molt poderoses. El 1512, el rei Ferran d'Aragó va enviar les tropes espanyoles a conquerir Navarra, i va començar així una guerra que duraria fins al 1524.

BLANQUEJANT LA CONQUESTA

El 18 de febrer del 1513 Iulius II, Papa Ecclesiae Catholicae Romanae, Papa de Roma, va emetre la butlla «Exigit Contumacium», per petició del conqueridor Ferran II. Per mitjà d'aquest document, el Papa va excomunicar els reis navarresos Caterina I i Joan III.

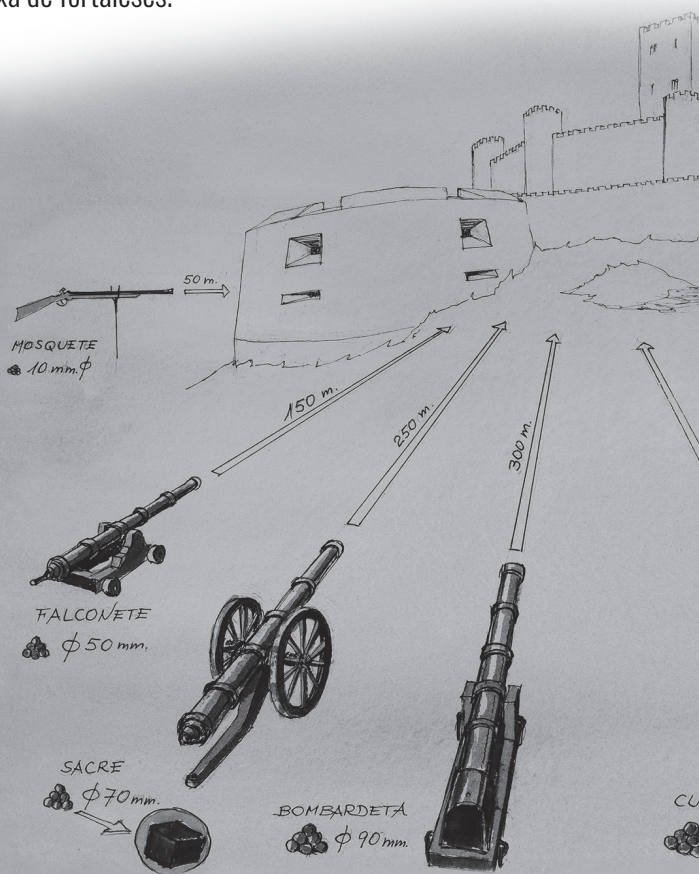
...Declaramos a los dichos Juan y Catalina excomulgados, anatemizados, malditos, reos del crimen de favorecer el cisma y la herejía, de lesa majestad divina y del eterno suplicio, y privados y desposeídos de todo título, honor y dignidad de reyes. Y confiscando sus reinos, dominios y sus bienes todos, los cuales pasan a ser propiedad de los que de ellos se hayan apoderado o se apoderasen, como si los hubiesen adquirido en la guerra más justa y más santa. Y para mayor seguridad, privamos por sentencia firme a los mismos Juan y Catalina de los dichos honor, título y dignidad regios, así como del reino de Navarra, de los ducados, condados y demás dominios temporales y de todos los bienes que posean en cualquier parte y a que tengan derecho. Y confiscamos todos y cada uno de esos mismos reinos, dominios y bienes...

Aquesta butlla va servir als conqueridors per justificar políticament la conquesta de Navarra iniciada el 1512.

7. LA CONQUESTA 1512-1522

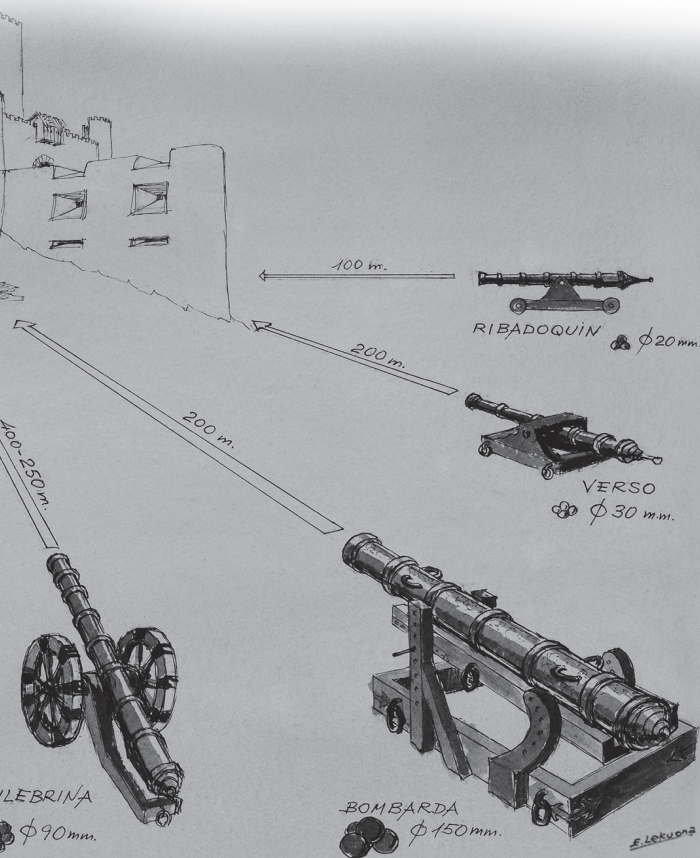
EL CASTELL EN GUERRA

La invasió de les tropes castellanques el juliol del 1512 va suposar l'inici d'una guerra que es va perllongar durant 12 anys (1512-1524) i en la qual el castell d'Amaiur va tenir el seu protagonisme. Tan bon punt assentats en territori navarrès, els conqueridors van decidir crear un sistema defensiu que controlés els passos pirinencs amb diferents recintes fortificats com el Penyal de Santa Maria (Castel Pignon), Irun-Irantzu o Amaiur. En tot cas, Pamplona-Iruña havia de ser l'eix principal d'aquesta xarxa de fortaleses.

EL CASTELL SOTA EL DOMINI DE L'ARTILLERIA

Entre 1512 i 1522 l'esforç econòmic dels conqueridors va ser considerable, i Pamplona-Iruña i Amaiur van ser dos dels recintes defensius que es van endur bona part del pressupost. Però el 1521 la corona d'Espanya va descobrir que si el veïnatge de l'antic regne de Navarra es passava en massa als legitimistes, de ben poc serviria una defensa estàtica d'imponents fortaleeses. Per aquest motiu, el projecte d'una xarxa de modernes fortaleeses amb torrasses d'artilleria va ser rebutjat, i es van centrar exclusivament tots els esforços en una única gran fortalesa a la capital del regne.

PETJADES DE L'ATAC

El material d'artilleria descobert tant en les excavacions arqueològiques com en els horts del poble, sobretot els projectils de ferro, ens indiquen que el castell d'Amaiur va ser atacat durament des de diverses direccions. Un dels projectils es va trobar incrustat a la muralla del castell. No és estrany que es trobessin abundants quantitats de projectils, atès que els atacs van ser també nombrosos:

1512. 21 de juliol. Les tropes invasores creuen les fronteres del Regne de Navarra i comencen la seva conquesta.

1512. 15 d'octubre. Els reis de Navarra Caterina I i Joan III inicien l'ofensiva militar per defensar el regne amb l'ajuda dels seus aliats francesos. La fortalesa d'Amaiur és una de les primeres a recuperar-se.

1513. Abril. Els conqueridors prenen a l'assalt el castell d'Amaiur. La guarnició navarresa que el defensava estava a càrrec de Xelén de Ezpeleta.

1513. 12 de juny. El rei Ferran d'Aragó nomena alcaid d'Amaiur Antón Alguacil. S'inicia el gran projecte d'adequar i ampliar les defenses del castell medieval per fer front a l'artilleria moderna.

1515. 17 de gener. Es construeix un nou dipòsit d'aigua o aljub. Juan Torrollo és l'aljuber que dirigeix les obres; en la construcció hi participen tant veïnes com veïns d'Amaiur i dels pobles circumdants.

1515. Gener. Al castell hi ha 2 canons, 2 sacres (artilleria menor), 2 arcabussos i 50 piques. La guarnició està formada per 100 infants i 10 espingarders, encara que en cas de guerra hi podien entrar 50 soldats més.

1516. Es tiren a terra la majoria de castells i fortaleses de Navarra per acabar amb la moral dels navarresos lleials als seus reis. Per contra, en les obres d'Amaiur es gasten ingents quantitats de diners, amb un pressupost que només va superar el de les obres de fortificació a la capital.

1519. 20 de gener. Els conqueridors encarreguen al ferrer de Doneztebe Juan de Olague que folri amb 17 xapes de ferro i 221 claus de punta de diamant la porta principal del castell d'Amaiur.

1521. 2 d'octubre. Després d'un setge de quatre dies les tropes lleials als reis de Navarra recuperen el castell. La fortalesa queda sota el comandament del navarrès Jaime Vélaz de Medrano.

1522. 13 de juliol. Inicien el setge al castell d'Amaiur les tropes comandades pel comte de Miranda, que ha estat nomenat Virrey de Navarra pels conqueridors.

1522. 19 de juliol. Fi de la resistència a Amaiur. Després dels atacs de l'artilleria cauen abatuts part dels murs de la torrassa principal, de manera que els navarresos que la defensen decideixen lliurar la fortalesa a canvi de les seves vides. Una promesa que en alguns casos no es complirà.

1522. 11 d'agost. Voladura del castell. Els conqueridors col·loquen barrils de pólvora a l'interior de les muralles. L'explosió es va poder escoltar per tota la vall.

8. TESTIMONIS DE LA LLUITA

L'ESPASA D'AMAIUR

En les excavacions del castell s'ha trobat material abundant relatiu a la quotidianitat entre blocs de pedra i morter: fragments de recipients ceràmics, eines de ferro o restes d'aliments, entre d'altres. Com és habitual en contextos bèl·lics, també s'han trobat diferents projectils i armament defensiu com ara puntes de ballesta i de fletxa.

No obstant això, l'anomenada «Espasa d'Amaiur» és probablement la peça més destacable. Aquesta espasa, igual que la resta de material, es va descobrir entre blocs de carreus i morter, en un context de destrucció i enderroc. A prop s'hi va trobar també una destrat. Tipològicament, es tracta d'una espasa de la segona meitat de segle XV. Malauradament, tot i que aquest material ens hagi proporcionat informació excepcional, no sabrem mai a qui va pertànyer.

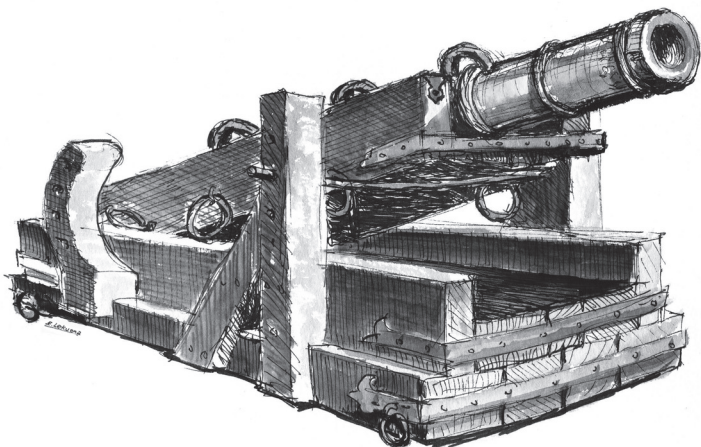

9. NOVES ARMES, NOUS CASTELLS

FEINES DE RENOVACIÓ

Els conqueridors, per tal de controlar el territori navarrès, van impulsar la construcció d'un sistema defensiu que creés una nova frontera política i militar enfront de l'enemic navarrès i francès. Així van néixer el nou recinte emmurallat d'Hondarribia i els castells d'Irun/Iranzu, el Penyal de Santa Maria i Amaiur.

En el cas del castell d'Amaiur, els enginyers encarregats del projecte van dissenyar una fortalesa de transició adossada al vell castell medieval i adaptada a la difícil orografia. Per fer-ho van utilitzar les tècniques constructives més modernes, amb murs baixos i gruixuts capaços de suportar l'artilleria i espaioses torrasses artilleres semicirculars, des d'on es poguessin utilitzar els canons de la plaça i la fuselleria. La construcció va quedar en

mans de picapedrers com Lope de Isturizaga (Andoain), Pedro de Legorreta o Martín de Amasa, sota la direcció d'especialistes militars com Diego de Vera o Pedro de Malpaso.

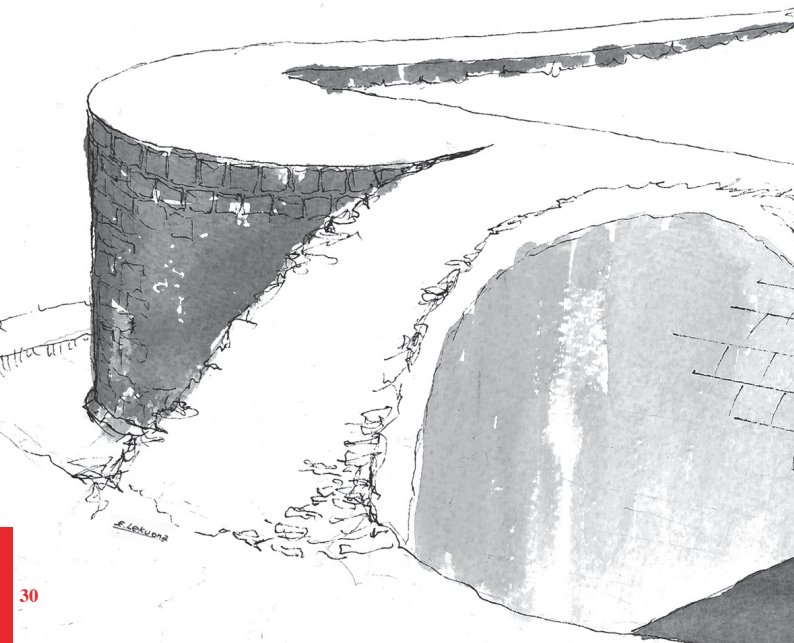
NOVES ESTRUCTURES: TORRASSA MAJOR I TORRASSA NOVA

Es té constància de la construcció entre el anys 1513 i 1522 de, com a mínim, dues grans torrasses semicirculars a la fortalesa d'Amaiur; la documentació les anomena com *cubo mayor (torrassa major)* i *cubo nuevo (torrassa nova)*. Tenien la missió d'aconseguir una esplanada on situar l'artilleria a una alçada suficient com per batre l'enemic des d'una distància llarga, però que no hi poguessin arribar les bateries enemigues. En els pisos del mig, es feien espitlleres als murs perquè la fuselleria pogués escombrar les zones més properes al perímetre emmurallat. A l'interior, les excavacions arqueològiques han descobert alguns dels passadissos de comunicació interna. Pel maig del 1513 ja s'havien iniciat les obres de construcció de, com a mínim, una de les torrasses de la fortalesa.

La documentació dels mestres picapedrers i inspectors de la Corona fa referència a una potent torrassa d'artilleria que havia de tenir unes mesures realment espectaculars. Per les dades obtingudes estaríem parlant d'una torrassa cilíndrica d'uns 20 metres de diàmetre per 6 d'amplada, amb una alçària d'entre 15 i 20 metres. Una obra similar, també del ja citat mestre picapedrer Lope de Isturizaga, es conserva a Logronyo i és coneguda com la torrassa del Revellín. Aquesta torrassa seria l'eix central sobre el qual pivotaria la defensa de la nova fortalesa i, amb tota seguretat, va ser eliminada i destruïda el 1522. Les primeres referències a la construcció de la Torrassa Nova són del novembre del 1516.

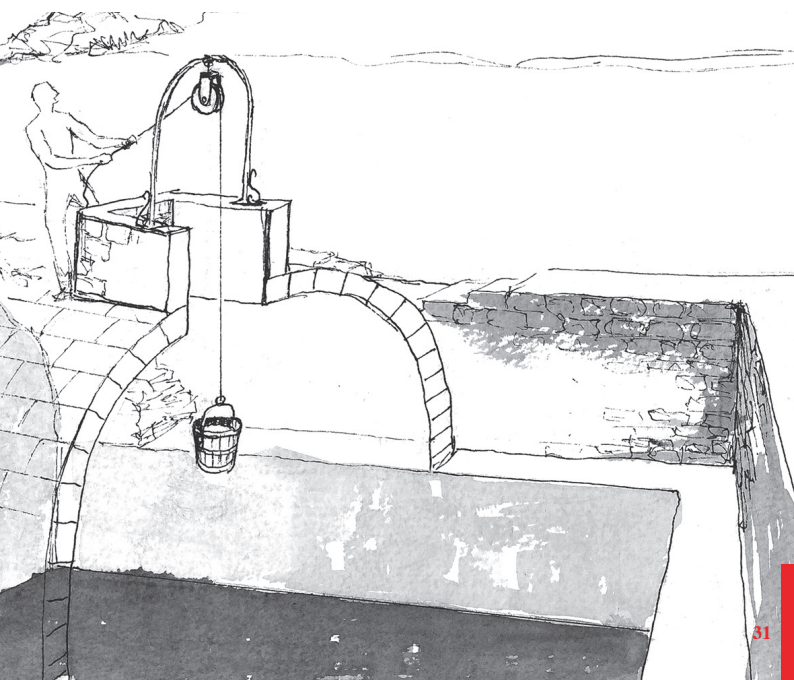
L'ALJUB

El castell medieval ja tenia el seu propi pou o aljub, tal com ho demostra la documentació de l'època. Estava situat molt a prop de la torre principal i presentava una estructura voltada que li servia de recer i protecció. De fet les prospeccions geofísiques l'han localitzat en aquesta ubicació. Amb la construcció d'una nova estructura militar que podia acollir més tropes, uns 150-200 soldats, va sorgir la necessitat de construir un aljub molt més gran, que s'alimentés de l'aigua de pluja i del que pogués aportar l'antic aljub medieval. El 1517 era el mestre aljuber Pedro Torrollo l'encarregat de les obres, que devien haver començat uns anys abans. Tenia una estructura voltada que el cobria i així és com s'ha verificat en les excavacions arqueològiques. A més, l'aljub ha estat un dels llocs més peculiars pel que fa a l'arqueologia, per la seva condició constant d'humitat. Gràcies a això, s'han pogut conservar materials peribles (com ara fusta), els únics en tot el jaciment.

MOÇAS, DONES TREBALLADORES

El nombre de dones que va treballar en les obres d'Amaiur, al costat dels mestres picapedrers, fusters i manobres, va ser notable. En els diferents llistats de pagament, hi trobem dones, veïnes dels voltants, fent tasques com ara pujar aigua per a l'aljub, transportar fusta, pedra, terra i sorra per a les diferents obres, netejar les fosses, i fins i tot ajudar en l'enderroc dels murs durant la destrucció del 1522. Per exemple, al setembre del 1521, poc abans de la recuperació del castell per part de les tropes lleials als reis de Navarra, hi havia 70 dones treballant en les obres de la fortalesa, a les quals se'ls pagava un jornal menor que el dels homes.

10. ÚLTIMS DIES DEL CASTELL

LA DERROTA DE NOAIN

La batalla duta a terme als camps de Noain el 30 de juny del 1521 va suposar la gran derrota dels defensors de la independència de Navarra, però no per això es va deixar d'intentar la seva recuperació. A finals del setembre del 1521 un imponent exèrcit navarrès amb suport francès va iniciar una nova ofensiva a la Vall de Baztan i terres limítrofes. El castell d'Amaiur va ser bombardejat, i els conqueridors van haver de rendir la plaça el 2 d'octubre.

El castell va quedar sota el comandament del navarrès Jaime Vélaz de Medrano al costat de dos centenars de soldats. La seva missió seria controlar la Vall de Baztan, mentre que la resta de la tropa es dirigia a prendre Hondarribia. La idea era mantenir oberta la porta del pas de Belate per a futures operacions militars. Amaiur es va convertir des de llavors en el punt de referència en cas que un atac espanyol obligués a la retirada.

L'ÚLTIMA BANDERA EN TERRITORI ALT NAVARRÈS

A l'Arxiu General de Navarra es conserven les cartes que Jaime Vélaz de Medrano va rebre durant el seu mandat a la fortalesa. Els espanyols les van conservar per acusar tots els implicats que apareixien en elles, però la veritat és que gràcies a elles es pot observar el que va ser l'últim intent per mantenir una part de Navarra en mans del seu rei legítim.

Hi va haver moltes dificultats, ja que s'estava en un estat de guerra latent i les relacions entre els mateixos defensors no van ser sempre bones, però tots eren conscients que Amaiur seria l'última bandera navarresa en territori alt navarrès, és a dir, al Vell Regne de seus avantpassats. La defensa el castell es convertiria per a ells i per a les generacions posteriors en una fita en la història de Navarra.

QUI HI HAVIA A DINS?

La documentació esmenta set gentilhomes o nobles que van defensar el castell: Jaime Vélaz de Medrano, el seu fill Luis Vélaz de Medrano, Miguel de Xabier (senyor de Xabier i germà gran de Sant Francesc Xabier), Víctor de Mauleón (senyor d'Aginaga), el seu germà Luis de Mauleón, Juan de Olloki (senyor d'Azkona) i Juan de Azpilkueta (senyor de Sada).

Molts altres navarresos sense renom ni noblesa també van patir i van combatre en aquells murs. Entre ells hi havia Juan de Desojo (prior de Belate), Martín de Munárriz, Mateo de Iturmendi, Charles de Sarasa, Juan de Arizala (àlies <<Buruleun>>), els tres fills de Juan de Arizala, i un home anomenat «el negro Jorge», que va ser fet presoner a Doneztebe després de la caiguda del castell.

També hi va haver navarresos de l'altre costat de les muralles, però donant suport als conqueridors. En algunes valls de Navarra es va fer una crida, tal com exigia el fur, fent cas de les autoritats, encara que en algunes ocasions va caldre obligar sota l'amenaça de fortes multes econòmiques. Alguns beaumontesos s'hi van afegir per voluntat pròpia amb el seu capitost, el comte de Lerín, al comandament.

LA BATALLA D'AMAIUR

Passats deu mesos de la pèrdua del castell, el virrei nomenat pels conqueridors, el comte de Miranda, va estar en condicions d'atacar la fortalesa d'Amaiur. Els rumors sobre l'arribada dels espanyols havien posat en alerta els defensors, però tenien l'esperança de rebre ajuda des de França. Finalment les tropes franceses que actuaven donant suport a la guarnició es van retirar i només van quedar aproximadament 200 navarresos que havien decidit mantenir-se fermes, tot i saber les conseqüències.

El 13 de juliol va començar el setge de la fortalesa, però les grans torrasses d'artilleria van resistir l'atac. En tres ocasions van ser rebutjats els assaltants i les 16 peces d'artilleria, tres d'elles pesades, no aconseguien batre els murs de la fortalesa. Per aquesta raó, es va decidir minar un dels flancs de la torrasa principal.

El 19 de juliol del 1522 va explotar la mina realitzada sota el mur i en va enderrocar una part important, de manera que ja era

impossible la defensa del castell. Els nobles que es van quedar defensant el castell van negociar conservar les seves vides a canvi de la fortalesa, encara que Luis Vélaz de Medrano es va negar a lliurar l'espasa i va haver de ser reduït per les tropes dels conqueridors. Tot i la promesa, Jaime Vélaz de Medrano i el seu fill Luis moriren assassinats a la presó de Pamplona-Iruña al cap d'unes setmanes.

LA DESTRUCCIÓ

Un cop rendit el castell, els conqueridors havien de decidir què en farien. L'esforç, el temps i els diners invertits havien estat molt grans, però la veritat era que la fortalesa no havia demostrat tenir la utilitat per a la qual havia estat construïda. També calia actuar amb rapidesa, ja que el 25 de juliol les tropes navarreses del fill del mariscal s'instal·laven a Ainhoa amb la idea de llançar una contraofensiva amb suport francès. El 31 de juliol es va decidir destruir el que quedava de la fortalesa. Immediatament es van iniciar les feines d'enderroc de la torre principal i dels murs medievals, en què van participar des de picapedrers fins a dones de la zona.

La voladura de la fortalesa es va fer mitjançant tres mines sota les muralles, cadascuna d'elles amb dos espais on s'acumularia la pólvora que havia de demolir el perímetre defensiu. El 5 d'agost del 1522 es treballava a tota velocitat i amb molta por. El veïnat d'Amaiur no hi tenia permès l'accés per evitar que hi hagués espies per a l'enemic. El dilluns 11 d'agost de 1522 es va sentir una enorme deflagració per tota la vall de Baztan. El castell d'Amaiur havia estat destruït suposadament fins als seus fonaments, per tal que, també suposadament, no pogués renéixer mai més de les seves cendres.

11. NOVES MURALLES PER AL CASTELL

1637. LA FORTALESA NOVA

El 1635 el Regne de França va declarar la guerra al Regne d'Espanya en el seu conflicte pel domini europeu, un conflicte que va ser denominat com la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648). Les zones frontereres entre els dos regnes van tornar a estar en estat d'alerta, i immediatament es van projectar nous recintes militars per defensar els passos dels Pirineus. En el cas d'Amaiur, Pedro Texeira va dissenyar una nova fortificació amb baluards i un modern sistema defensiu amb planta d'estrella.

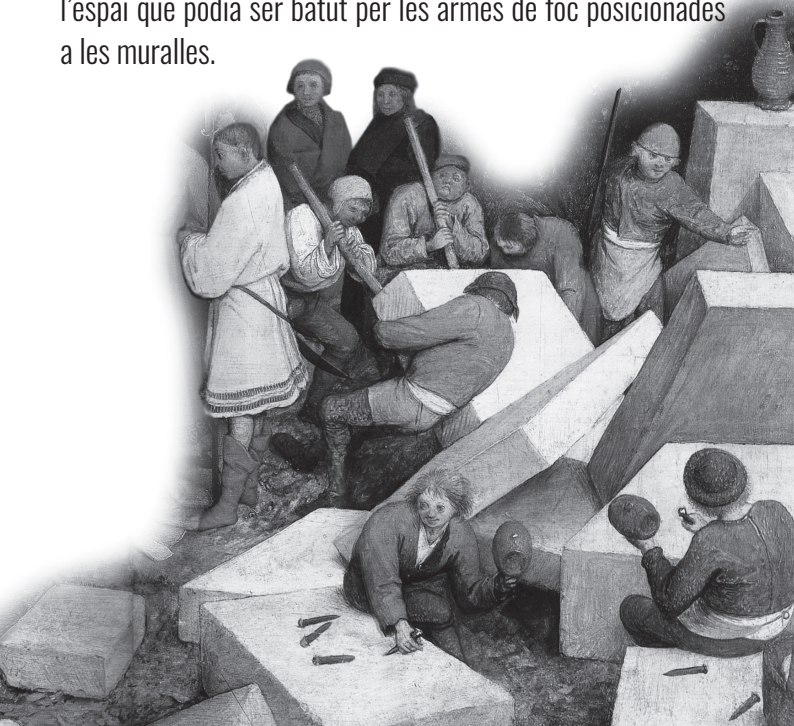
L'abril del 1637 l'enginyer Pedro Paelear Fratrín va ser l'encarregat de comprar ingents quantitats de material. La nova edificació havia de disposar de moderns baluards i puntes de diamant típiques del segle XVII. Malgrat les dificultats econòmiques per les quals passava l'economia espanyola, les obres es van desenvolupar entre 1638 i 1640.

Una entrada de tropes franceses el juliol del 1639 va demostrar la poca eficàcia d'Amaiur, i així es van despertar els dubtes sobre si calia gastar diners en aquest tipus de fortaleses o si era millor centrar tots els esforços a construir un gran recinte defensiu a Pamplona. Els informes van estar a favor de la segona opció i es té constància que ja pel setembre del 1641 el mestre de camp Juan de Garay estava destruint les muralles acabades de construir.

1522-1641. PEDRERA

Després de la destrucció de les muralles, el castell va quedar en un estat d'abandó i deteriorament continu. La fortalesa i les terres circumdants pertanyien a la monarquia, de manera que el veïnat no tenia permís per utilitzar les ingents quantitats de pedra que hi havien quedat. No obstant això, el 1582 el virrei va decidir vendre la pedra a l'església d'Amaiur per a les seves obres d'ampliació. El preu pagat va ser de 130 ducats.

La presència de carreus de pedra de gran qualitat va comportar el fet que el veïnat els reutilitzés per a la construcció de les seves cases. El 1617 hi va haver un procés en el qual testimonis van declarar com es treien importants quantitats de pedra. Alguns veïns van al·legar que tenien permís per treure pedra del rector de l'església, que era la propietària d'aquests materials després d'haver-los comprat. El procés judicial es va anar diluint amb penes menors, però advertint que no es podien construir murs a la zona polèmica de la fortalesa, és a dir, l'espai que podia ser batut per les armes de foc posicionades a les muralles.

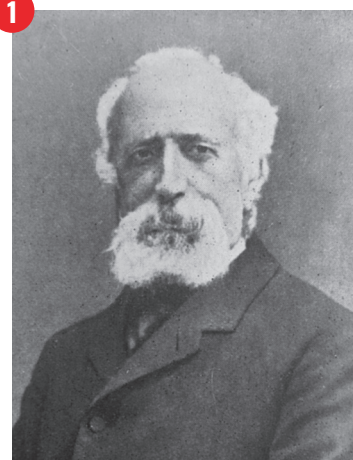

12. MEMÒRIA

memoria/mémoire/memory/erinnerung

Al llarg dels segles, el castell d'Amaiur s'ha convertit en lloc de memòria per a Navarra. En aquesta vitrina s'exposen algunes fites en la construcció del relat per part dels nostres avantpassats. Els llocs de memòria sorgeixen en un àmbit situat entre la veritat històrica i el mite. Testimonis que ajudaran l'espectador a construir el seu propi relat.

- 1.- Juan Iturralde.
- 2.- Arturo Campion.
- 3.- Julio Altadill.
- 4.- Lauaxeta.
- 5.- Jon Etxaide.
- 6.- Jimeno Jurio.
- 7.- Pello Esarte.

2

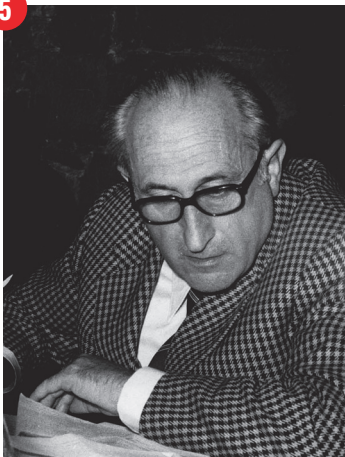
3

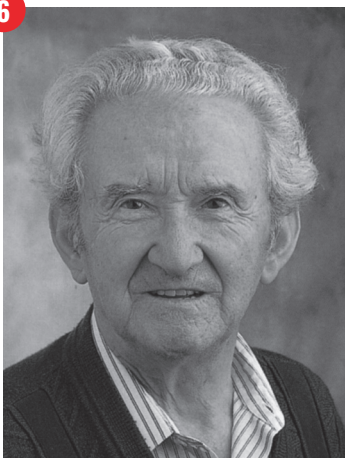
4

5

6

7

13. VOLUNTARIAT POPULAR

D'ON VENIM I CAP A ON ANEM

A principis de segle XXI s'ha procedit a l'estudi de les restes del castell amb metodologia científica, museïtzant-ne les estructures constructives i creant aquesta exposició museogràfica permanent amb les seves restes arqueològiques. Arreu del món els llocs de memòria són objecte de l'interès de la ciutadania i generen sentiments oposats, però sempre són una part important en la identitat dels pobles.

Aquest centre és el reflex d'una societat més culta, amb una joventut que s'ha pogut formar a les universitats i que ha sabut unir la tradició de l'auzolan/voluntariat amb la investigació arqueològica del nostre passat.

És l'aportació d'aquesta generació al 500 aniversari de la commemoració dels fets esdevinguts al castell d'Amaiur el 1522.

1922

El 30 de juny, amb l'impuls de la Diputació de Navarra, l'Ajuntament de la Vila de Maya (Amaiur) inaugura un monòlit en el lloc on hi havia el castell.

1982

La Diputació Foral de Navarra torna a donar suport a la reconstrucció del monòlit que s'inaugura el 10 d'octubre. L'Ajuntament de Baztan, les Diputacions d'Alava, Biscaia i Guipúscoa, i el Govern Basc també van donar suport econòmic a la iniciativa.

2006

S'inicien les excavacions arqueològiques promogudes pel poble d'Amaiur i l'Ajuntament de Baztan. Les investigacions es fan mitjançant la modalitat de voluntariat, gràcies a l'aportació de donacions de particulars i d'Udalbide. Han estat dutes a terme per la Societat de Ciències Aranzadi.

2007

El Govern de Navarra fa una exposició a l'Arxiu Reial i General de Navarra sobre el monòlit que s'inaugura el 18 de novembre. Posteriorment es trasllada a la localitat d'Amaiur. Tot això amb motiu del 25è aniversari de la reconstrucció del monòlit.

2014

L'Ajuntament de la Vall de Baztan, en col·laboració amb Udalbiltza, inaugura la museïtzació de les restes del castell d'Amaiur.

2016

Difusió del patrimoni. El 29 d'octubre s'inaugura una exposició monogràfica sobre Amaiur al Palau del Condestable promoguda per l'Ajuntament d'Iruña-Pamplona.

2020

Inauguració del Centre Arqueològic d'Amaiur, amb la col·laboració del Govern de Navarra i de l'Ajuntament de Baztan.

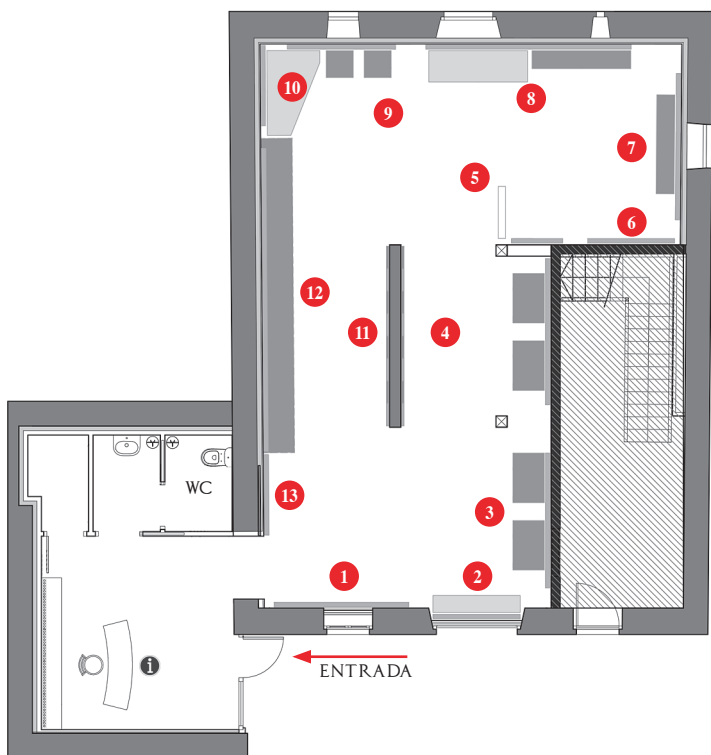
2022

Se celebrarà el 500 aniversari i aquesta data serà clau per seguir complint els objectius que s'han plantejat durant aquests anys de cara a preservar Amaiur com un lloc per viure la nostra història i el nostre patrimoni. Tot plegat amb un concepte de desenvolupament sostenible i de respecte pel paisatge natural i cultural de la Vall de Baztan.

El futur centre de visites al costat de l'església parroquial i el manteniment de les estructures del castell seran un repte que necessitaran la col·laboració de totes aquelles persones amants de la història de Navarra i del seu patrimoni.

La història la fa el poble.

SITUAT

1. ON SOM?
2. LA PENYA DEL BAZTAN
3. EDAT MITJANA: DES DE L'ORIGEN DEL CASTELL FINS AL 1512
4. LA DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL
5. LA PORTA DEL CASTELL
6. NAVARRA EN LES POLÍTIQUES EUROPEES
7. LA CONQUESTA 1512-1522
8. TESTIMONIS DE LA LLUITA
9. NOVES ARMES, NOUS CASTELLS
10. ÚLTIMS DIES DEL CASTELL
11. NOVES MURALLES PER AL CASTELL
12. MEMÒRIA
13. VOLUNTARIAT POPULAR

Necessitem la teva ajuda per seguir amb el voluntariat. Ens vols ajudar?

Tingues en compte que els diners que dones valdran per arreglar o col·locar una pedra al castell i al centre de visitants.

Uneix-t'hi!

• EXEMPLES D'APORTACIONS

Particulars: Fins a 150 €, desgravació fiscal del 80%.

Exemples: Amb una aportació de 120 €, donaràs anualment 24 €. Amb una aportació de 20 €, donaràs anualment 4 €.

Empreses: Fins a 300 €, desgravació fiscal del 30% (acumulable a la càrrega de cada empresa).

Exemple: Amb una aportació de 100 € i una càrrega del 20%, l'empresa donarà anualment 50 €.

Fes la teva aportació:

ES66 3008 0043 1238 8532 1624

La nostra adreça:

Gaztelu Elkarte-Kale Nagusia z/g. Amaiur 31715 Nafarroa.

info@amaiur.eus - www.amaiur.eus

*Tot ho fem
mitjançant el voluntariat/auzolan!*

*El nostre agraïment a totes les
persones que ens heu ajudat!*

www.amaiur.eus

